

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΜΙΑΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ

Ὁ ὄρος «γραμματική» λόγω ἀκριβῶς τῆς πολυσημίας του ἔχει ἐπιφέρει σύγχυση, ὄχι μόνο στὸν ἀνυποψίαστο μέσο ἀναγνώστη, ἀλλὰ καί σ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐκπαιδευτικούς. Σὲ μιά δοκιμαστική ἔρευνα διαπίστωσα ὅτι ὁ περισσότερο κόσμος σπάνια συνειδητοποιεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ γραμματικές δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνθρώπινα κατασκευάσματα μὲ ὅλες τὶς συνεπακόλουθες ἐλλείψεις καί ἀδυναμίες πού ὀφείλονται ὄχι μόνο σέ ἄγνοια, ἀλλὰ καί σέ ποικίλες σκοπιμότητες, ἀνάλογα μὲ τὶς γλωσσικές, πολιτικές, κοινωνικές, ἢ ἄλλες πεποιθήσεις ἢ προκαταλήψεις τοῦ συγγραφέα τους. Ἀπώτερη συνέπεια τῆς διαπίστωσης αὐτῆς εἶναι ὅτι πολλοὶ λίγοι ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀνάγκη συγγραφῆς γραμματικῶν, οἱ ὁποῖες θά ἀνταποκρίνονται στίς σύγχρονες ἐπιστημονικές ἀπαιτήσεις.

Μὲ τὸν ὄρο «γραμματική» ἡ νεότερη Γλωσσολογία χαρακτηρίζει διάφορα ἐρευνητικά ἀντικείμενα: Τὴ γνώση ἢ τὴ διδασκαλία τῶν μορφολογικῶν καί συντακτικῶν κανονικοτήτων μιᾶς φυσικῆς γλώσσας, τὸ δομικὸ σύστημα κανόνων (μὲ τὴν ἔννοια τῆς langue τοῦ Saussure) τὸ ὁποῖο ὑπόκειται σέ ὅλες τὶς διαδικασίες παραγωγῆς καί κατανόησης τῆς γλώσσας, τὴ συστηματικὴ περιγραφή τῶν τυπικῶν κανονικοτήτων μιᾶς φυσικῆς γλώσσας ὑπὸ τὴ μορφή ἐγχειριδίου ἢ διβλίου ἀναφορᾶς, κλπ. Γιὰ τὴν κατηγοριοποίηση τῆς γραμματικῆς παίζουσι ἀποφασιστικὸ ρόλο τὰ ἐπόμενα κριτήρια: Ἀνάλογα μὲ τὸ γ ν ω σ τ ι κ ὸ ἀ ν τ ι κ ε ἴ μ ε ν ο διακρίνουμε τὴ γραμματικὴ τῆς γλωσσικῆς ἰκανότητας, ἢ ὁποῖα παρέχει ἕνα πρότυπο γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ μηχανισμοῦ τῶν κανόνων πού ἐφαρμόζει ὁ κάθε φυσικός ὁμιλητὴς χωρὶς νά τὸ συνειδητοποιεῖ καί τὴ γραμματικὴ σώματος ὕλικου (corpus) ἢ ὁποῖα ἀποσκοπεῖ σέ μιά ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν κανονικοτήτων μιᾶς γλώσσας ἢ ἐνός παρατηρήσιμου ἀντιπροσωπευτικοῦ τῆς μέρους. Ἀνάλογα μὲ τὸ θ ε ω ρ η τ ι κ ὸ σ τ ὸ χ ο ἢ γραμματικὴ περιγραφή ἀναφέρεται σέ μιά μεμονωμένη γλώσσα ἢ στὰ κοινὰ καθολικά γνωρίσματα, βάσει τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται οἱ ἰδιαιτερότητες τῶν ἐπιμέρους γλωσσῶν. Ἀνάλογα μὲ τὸ μ ε θ ο δ ο λ ο γ ι κ ὸ ὑ π ὸ β α θ ρ ο γίνεται διάκριση περιγραφικῶν (συγχρονική, ἀντικειμενική παρουσίαση τῶν δεδομένων) καί ρυθμιστικῶν (μὲ στόχο τὴ διδασκαλία τῆς «ὀρθῆς» γλωσσικῆς χρήσης) γραμματικῶν. Μὲ κριτήριον τὸν χ ρ ῆ σ τ η διακρίνουμε ἐπιστημονικές καί παιδαγωγικές – στίς ὁποῖες ἐντάσσονται καί οἱ σχολικές τῆς μητρικῆς ἢ ἄλλης γλώσσας – γραμματικές. Τέλος, μὲ βάση τὴ θ ε ω ρ η τ ι κ ῆ ἢ ἀ ν τ ἰ λ η ψ η γ ι ἄ τ ῆ γ λ ὡ σ σ α ἔχουμε, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὰ ἀκόλουθα εἶδη γραμματικῆς: Γενετική - μετασχηματιστικὴ γραμματικὴ (Generative - Transformational grammar), Γραμματικὴ τῶν ἐξαρτημένων σχέσεων (Dependency grammar), πτωτικὴ γραμματικὴ (Case grammar), λειτουργικὴ γραμματικὴ (Functional gram-

mar), καθολική ή γενική γραμματική (Universal grammar), Γραμματική του σθένους (Valency grammar), Γραμματική του περιεχομένου (Inhaltsbezogene Grammatik), κ.ά.

Μέσα στά πλαίσια του παρόντος άρθρου δέν είναι δυνατό νά αναφερθώ στά γενικότερα προβλήματα πού παρουσιάζει ή σύνταξη μιās υπεύθυνης έπιστημονικής γραμματικής τής κοινής νεοελληνικής, από τήν όποία θά μπορούσε νά προκύψει μιά σοβαρή σχολική γραμματική. (Βλ. τίς νηφάλιες καί μεστές περιεχομένου παρατηρήσεις του Στυλιανού Ἀλεξίου [1986]). Εἶναι, πάντως, χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι οί έγγενείς αδυναμίες τών νεοελληνικών γραμματικών, όπως λ.χ. ή άπουσία συγκεκριμένου θεωρητικού πρότυπου γραμματικής άνάλυσης, ή μεθοδολογική σύγχυση άνάμεσα στή συγχρονική καί διαχρονική έξέταση τών γραμματικών δομών, ό διαχωρισμός τής μορφολογίας από τή σύνταξη, ή έπιφανειακή άντιμετώπιση του παράγοντα τής σημασίας στήν όλη δομή τής γλώσσας, κ.ά., έμφανίζονται σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό σέ όλες τίς γραμματικές τών νεοελληνικών διαλέκτων. Ἡ μόνη ίσως αδυναμία τών γραμματικών τής νεοελληνικής πού άπουσιάζει από τίς γραμματικές τών νεοελληνικών διαλέκτων είναι ή ρυθμιστική τάση, λόγω άκριδώς τής έγκαιρης συνειδητοποίησης του γεγονότος ότι οί διάλεκτοι δέν θά μπορούσαν νά άποτελέσουν άποφασιστικό παράγοντα στή διαμόρφωση ενός πανελληνίου όργάνου έπικοινωνίας. Ἡ άρετή όμως αύτή, ή όποία δέν άπέτέλεσε συνειδητή έπιλογή, αλλά ήταν τό άποτέλεσμα μιās άναπόφευκτης διαπίστωσης, έπισκιαζεται από τόν έντονο περιγραφικό τρόπο άντιμετώπισης τών γραμματικών φαινομένων μέ μηδαμνή παρουσία τής έρμηνευτικής προσέγγισης.

Ἄσοι έπικρίνουν μέχρι σήμερα τόν τρόπο πραγμάτευσης γραμματικών φαινομένων τής νεοελληνικής γλώσσας καί τών διαλέκτων τους άποσιωπούν ένα σημαντικό γεγονός: Ὅτι οί συγγραφείς τους άκολουθοῦσαν τή γραμματική παράδοση πού διαμορφώθηκε τούς δύο τελευταίους αιώνες στή Δυτική Εὐρώπη από τίς αδυναμίες τής όποίας δέν μπόρεσαν νά άπαλλαγούν εύκολα ούτε οί ίδιοι οί Δυτικοευρωπαίοι μέχρι καί τά μέσα του 20ου αιώνα. Μιά από τίς σημαντικότερες αδυναμίες τής λεγόμενης «παραδοσιακής γραμματικής» (πρόκειται για τήν παλιά μορφή τής σχολικής γραμματικής πού προέκυψε από τήν παράδοση τής άριστοτελικής λογικής καί τής λατινικής γραμματικής από τόν 18ο αιώνα καί μετά) είναι ή έλλειψη συστηματικών κριτηρίων ταξινόμησης καί άνάλυσης γραμματικών φαινομένων μέ έμφανή σύγχυση ή άσάφεια στή χρησιμοποίηση τών σχετικών όρων. Ἐτσι λ.χ. δίνονται όρισμοί τών λεγομένων «μερών του λόγου» χωρίς προσπάθεια άνεύρεσης τής άπαραίτητης κοινής άφετηρίας. Ὁ όρισμός του όνόματος καί του ρήματος στηρίζεται στή «σημασία», τών έπιρρημάτων, τών συνδέσμων, τών προθέσεων καί τών άντωνυμιών στή «λειτουργία» τους. Τά έπιφωνήματα όρίζονται μερικές φορές μέ κριτήριο τή «μορφή» τους, κ.ο.κ. Ἡ μέθοδος άνάλυσης τών παραδοσιακών γραμματικών στηρίζεται στή σημασία, ή όποία άποτελεῖ τόν πιό ύποκειμενικό παράγοντα στή γλώσσα. Μέ τόν τρόπο όμως αυτόν έπέρχεται τόση σύγχυση στήν άνάλυση γραμματικών φαινομένων όση θά γινόταν στή βοτανική, αν έπιχειροῦσε κανείς νά ταξινομήσει τά φυτά μέ κριτήριο τήν παρουσία ή άπουσία όμορφιάς, κατά τήν εύστοχη σύγκριση ενός γλωσσολόγου. Ὁ προσανατολισμός τής παραδοσιακής γραμματικής στή γραπτή γλωσσική μορφή μέ άμεση συνέπεια τόν ρυθμιστικό της χαρακτήρα σέ συνδυασμό μέ τήν έπικράτηση τής διαίσθησης καί τήν άνάμιξη συγχρονικών καί διαχρονικών κριτηρίων έπικρίθηκε έντονα από τόν δομισμό.

Ἐναφορικά τώρα πρὸς τὶς γραμματικὲς τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:

Ἀπὸ τὶς καλύτερα μελετημένες νεοελληνικὲς διαλέκτους εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ ποντιακὴ, ἡ τσακωνικὴ καὶ τὰ κατωιταλικά ἑλληνικά ἰδιώματα. Εἶναι αὐτὲς πού διαθέτουν τὶς πληρέστερες γραμματικὲς καὶ λεξικά. Γιὰ τὴν ποντιακὴ διάλεκτο ὑπάρχει μιὰ μελέτη τῆς φωνητικῆς τῆς ἀπὸ τὸν Δ. Ἡ. Οἰκονομίδη (1908) καὶ οἱ γραμματικὲς τοῦ ἴδιου (1958) καὶ τοῦ Ἄ. Παπαδόπουλου (1955). Ἡ Τσακωνικὴ διάλεκτος εὐτύχησε νὰ μελετηθεῖ ἀρκετὰ νωρὶς ἀπὸ τὸν Γ. Ἀναγνωστόπουλο (1926). Σύνγκρ. τῆ σύντομη γραμματικὴ τοῦ Ἄ. Κωστάκη (1951). Ἡ Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς κατωιταλικῆς Ἑλληνικῆς τοῦ G. Rohlfs (1977) ἀποτελεῖ βασικὸ δόχημα γιὰ τὸν ἕξει νητῆ. Γιὰ τὴν τόσο σημαντικὴ κυπριακὴ διάλεκτο διαθέτουμε πλῆθος ἐπιμέρους σημαντικῶν μελετῶν, δὲν ἔχει ὅμως δυστυχῶς γραφεῖ οὔτε ἡ γραμματικὴ, οὔτε τὸ λεξικὸ τῆς. Σημαντικὸ, κυρίως γιὰ τὴ μεθοδολογία πού ἀκολουθεῖ, εἶναι τὸ ἔργο τοῦ B. Newton (1972α). Τὰ Δωδεκανησιακά ἰδιώματα μελετήθηκαν ἀπὸ φωνητικὴ κυρίως ἄποψη ἀπὸ ἱκανοὺς καὶ ἐμπειροὺς ἐρευνητὲς, ὅπως εἶναι ὁ Ἄγ. Τσοπανάκης (1940, 1949) καὶ ὁ Ἄ. Καραναστάσης (1963) μὲ παραδοσιακοὺς τρόπους ἀνάλυσης. Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Κ. Μηνᾶ γιὰ τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου (1970) προσφέρει οὐσιαστικὲς λύσεις σὲ φωνολογικά, μορφολογικά καὶ ἑτυμολογικά προβλήματα. Γιὰ τὰ βορειοελλαδικὰ ἰδιώματα διαθέτουμε τὴν ἐντελῶς ξεπερασμένη σήμερα γραμματικὴ τοῦ Ἄ. Παπαδόπουλου (1927). Τὸ ἰδίωμα τῆς Χίου μελετήθηκε ἐξονυχιστικὰ ἀπὸ τὸν H. Pernot (1907-1946). Τὰ ἑπτανησιακά ἰδιώματα, τὰ ἰδιώματα τῆς Ἰκαρίας καὶ Κυθήρων, τὰ πελοποννησιακά ἑλληνικά καὶ τὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης (παρὰ τὶς σημαντικὲς μελέτες τοῦ Δ. Βαγιακάκου γιὰ τὸ τελευταῖο) περιμένουν ἀκόμη τὶς γραμματικὲς τους.

Κοινὸ γνώρισμα τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα εἶναι ἡ ἱστοριοερμηνευτικὴ προσέγγιση μὲ λίγὸ ἢ πολὺ τὸ ἴδιο πρότυπο περιγραφικῆς ἀνάλυσης. Δίνεται ἔμφαση στὴ φωνητικὴ καὶ φωνολογία χωρὶς ὅμως πιστὴ φωνητικὴ καταγραφή. Αἰσθητὴ εἶναι ἡ μεθοδολογικὴ ἀσάφεια γιὰ τὰ κριτήρια καὶ τὸν τρόπο συλλογῆς τοῦ ὑλικοῦ καθὼς καὶ ἡ ἀπουσία σημασιο-συντακτικῶν ἀναλύσεων. Τὸ λεξιλόγιό μελετᾶται ἀποκομμένο ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς γλώσσας, ἐνῶ ὡς ἀπαραίτητο συμπλήρωμα θεωρεῖται ἡ ἑτυμολογία τῶν λέξεων μὲ ἐμφανῆ τάση τὴν ἀναγωγή σὲ ἀρχαιοελληνικά πρότυπα. Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευτοῦν ὡς ἀρνητικὴ κριτικὴ, ἀφοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ πού γράφτηκαν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα ἴσχυαν κατὰ κανόνα αὐτὰ τὰ πλαίσια γραμματικῆς ἀνάλυσης καὶ ὄχι μόνον ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα.

Τὰ τελευταῖα χρόνια βλέπουμε μιὰ αἰσθητὴ ἀλλαγὴ πορείας σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάλυση γραμματικῶν φαινομένων τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων μὲ ἔμφαση στὴ συγχρονικὴ-ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση καὶ ἐπιλογὴ ἑνὸς συγκεκριμένου θεωρητικοῦ προτύπου. Ἡ θεωρία τῆς Γενετικῆς - μετασχηματιστικῆς γραμματικῆς ἐφαρμόστηκε ἀπὸ τὸν B. Newton (1972β) γιὰ τὴ μελέτη φωνολογικῶν φαινομένων τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῶν διαλέκτων τῆς, ἀπὸ τὸν Γ. Χ. Σακελλαριάδη (1974), τὴν Ἄ. Μαλικούτη - Drachman καὶ τὸν G. Drachman (1977, 1983). Οἱ ἐρευνητὲς πού χρησιμοποιοῦν ὡς θεωρητικὸ πρότυπο τὴ γενετικὴ διαλεκτολογία (*Generative dialectology*) καταλήγουν μερικὲς φορὲς σὲ διαμετρικὰ ἀντίθετες ἀπόψεις. (Βλ. τὴν κριτικὴ τῶν J. K. Chambers - P. Trudgill [1980], σσ. 45-50). Μὲ βάση τὶς ἀρχὲς τῆς λειτουργικῆς φωνολογίας ἔχουμε δύο ἐνδιαφέρουσες φωνολογικὲς ἀναλύσεις, τῆς Τσακωνικῆς ἀπὸ τὸν

Ἄγ. Χαραλαμπόπουλο (1980) καί τῆς Ποντιακῆς ἀπό τόν Σ. Ἄ. Χατζησαββίδη (1985). Ἐξιόλογη ἀπό ἄποψη μεθόδου καί ἀποτελεσμάτων εἶναι καί ἡ διδακτορική διατριβή τῆς Μ. Κουτίτα-Καϊμάκη (1984). Οἱ συστηματικές μορφολογικές ἀναλύσεις νεοελληνικῶν διαλέκτων εἶναι ἐλάχιστες. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν περιοχή τῆς σύνταξης.

Ὑστερα ἀπό τή σύντομη αὐτή ἀναφορά στή γραμματική ἀνάλυση τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καί τίς τάσεις πού διαμορφώνονται, ἄς δοῦμε ἀναλυτικότερα τά προβλήματα πού παρουσιάζει ἡ κρητική διάλεκτος (Σύγκρ. Χρ. Χαραλαμπάκης 1980, 1981, 1986).

Εἶναι πράγματι λυπηρό ὅτι δυό ἀπό τίς σημαντικότερες νεοελληνικές διαλέκτους, οἱ μόνες πού παρουσίασαν πολύ νωρίς γραπτή λογοτεχνική παραγωγή, ἡ κρητική καί ἡ κυπριακή, δέν διαθέτουν μέχρι σήμερα μιά υπεύθυνη ἐπιστημονική γραμματική. Παρά τό πλῆθος τῶν ἐπιμέρους μελετῶν τά θεωρητικά καί πρακτικά προβλήματα παραμένουν δυσεπίλυτα, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν μπορεῖ ἀκόμη καί σέ μιά συγχρονική θεώρηση νά παραμεριστεῖ εὐκόλα ἡ διαχρονική διάσταση, ἰδιαίτερα σέ γλώσσες μέ μακρά καί σημαντική λογοτεχνική παράδοση. (Γιά τή σχετική βιβλιογραφία βλ. τίς ἐργασίες τοῦ Δ. Βαγιακάκου [1972] καί Ν. Κοντοσόπουλου [1969, 1979, 1981, 1988]).

Ἡ μοναδική μέχρι σήμερα ἐκτενής ἀνάλυση τῆς γραμματικῆς δομῆς τῆς κρητικῆς διαλέκτου ἔχει γίνει ἀπό τόν Γ. Πάγκαλο (1955-1975). Πρόκειται γιά τόν Α' τόμο τοῦ Λεξικοῦ του, σσ. 167-424. Ἡ μελέτη χωρίζεται σέ τρία μεγάλα τμήματα: «φωνητικό», «τυπικό» καί «ἐτυμολογικό». Τό ἔργο ἐμφανίζει ὅλα τά μειονεκτήματα τοῦ παραδοσιακοῦ τρόπου ἀντιμετώπισης τῶν γραμματικῶν φαινομένων πού ἀνέφερα πῶς ἀνω. Δέν θά σχολιάσω ἐδῶ τίς παρατηρήσεις τῶν ἐρευνητῶν πού ἔκριναν τόν πρῶτο κυρίως τόμο. (Βλ. συνοπτικά στόν Ν. Κοντοσόπουλο [1979], σ. 39. Πρόσθ. καί τή σημαντική βιβλιοκρισία τοῦ Δ. Βαγιακάκου, Ἄθηνᾶ 60, 1956, 328-344). Θά ἀναφερθῶ ἐν συντομία σέ μερικές μόνο πτυχές τοῦ θέματος γιά νά φανεῖ τό μέγεθος καί ἡ σπουδαιότητα τῶν προβλημάτων πού ζητοῦν τή λύση τους. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι τό ἔργο δημοσιεύθηκε πρὶν 33 χρόνια. Στό χρονικό διάστημα πού πέρασε ἀπό τότε ἡ γλωσσική ἐπιστήμη ἔκανε ἐκπληκτικές προόδους, ἐνῶ ἡ Κοινωνιογλωσσολογία ἄνοιξε νέους ὁρίζοντες γιά τή μελέτη καί κατανόηση τῶν τοπικῶν καί κοινωνικῶν διαλέκτων.

Χαρακτηριστική περίπτωση εἶναι ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ Γ. Παγκάλου (τόμ. Α', σσ. 213-214): «Τό τελικόν -ν διασώζεται ὄχι μόνον εἰς ὄσας λέξεις ὑπῆρχεν ἀρχαιότεν πρὸ φωνήεντος, ἀλλά προτίθεται ἀναλογικῶς καί εἰς ὄσας λέξεις δέν ὑπῆρχεν (ὡς ἐξ αὐτηκοῖας ἤκουσα ἐν Κάτω Σύμη καί Ἄμυρᾷ τῆς Βιάννου παρ' ἐλαχίστων γερόντων): Ἐγὼν σοῦν λέων Κύριεν Πάγκαλεν, πῶς τό χαρτίν πού κρατεῖς στά χέριαν σουν γράφειν γιά τήν γλώσσαν, μάλισταν». Ἀκολουθεῖ ἡ ἐρμηνεῖα: «Ἡ διάσωσης αὐτῆ τοῦ τελικοῦ ν... θά ὀφείλεται κατ' ἐμέ πάντως εἰς ἐπίδρασιν τῶν Ἰκαρίων τῶν διασφζόντων τοῦτο, οἱ ὅποιοι ἤρχοντο καθ' ἕκαστον θέρος εἰς τήν Ἄνω Σύμη ὡς ἀνθρακοποιοί...». Ἐδῶ πρόκειται γιά τό φαινόμενο τῆς ὑπερδιόρθωσης (overcorrection, hypercorrection) τό ὅποιο μελετήθηκε συστηματικά τά τελευταῖα μόλις χρόνια. Ἄτομα ἀπό κατώτερα κοινωνικά στρώματα στήν προσπάθειά τους νά μιμηθοῦν τή γλώσσα πού ἰσχύει ὡς πρότυπο παράγουν ἐσφαλμένους φωνολογικούς ἢ γραμματικούς τύπους. Ἡ Γενετική-μετασχηματιστική γραμματική ἐρμηνεύει τό

φαινόμενο ως «υπεργενίκευση» (overgeneralisation) ενός νέου κανόνα πού έμαθε κάποιος (Βλ. Χρ. Χαραλαμπίκης [1985]). Η σύγχυση ανάμεσα στη συγχρονική και διαχρονική θεώρηση της γλώσσας εμφανίζεται ιδιαίτερα συχνά. Γιά τήν τροπή του μ σε *b* (*μαχωνίδι* > *βαχωνίδι*) ό συγγρ. (βλ. τόμ. Α΄, σ. 216) παραπέμπει στον Πίνδαρο: Δωρ. καί αίολ. μ = π: *μεταμείθω* > *πεδαμείθω*. Διατυπώσεις έξ άλλου του τύπου «κατ' αὐτηκοίαν μου ἄμεσον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ ἐπί τόπου» (βλ. τόμ. Α΄, σ. 234, σημ. 2, κ.ά.), όί όποίες εμφανίζονται συχνά πρός επίρρωση μιᾶς ἄποψης, εἶναι σέ πολλές περιπτώσεις παραπλανητικές, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν στοιχειώδη κριτήρια ἀντιπροσωπευτικῆς ἐπιλογῆς τῶν πληροφορητῶν. Στίς παλαιότερες συλλογές διαλεκτικοῦ ὕλικου δέν προσδιορίζεται ξεκαριδῶς ό τόπος συλλογῆς του ὕλικου μέ ἀποτέλεσμα νά γίνεται ἀναφορά «σέ μιᾶ “ἰδεατή” κρητικῆ διάλεκτο πού τή μιλοῦν πάντα ἔτσι ὅλοι οἱ κρητικοί», ὅπως παρατηρεῖ ό Ν. Κοντοσόπουλος (1979, σ. 36). Η οὐσιαστική αὐτή ἀδυναμία εμφανίζεται σέ ὅλες τίς παλιότερες συλλογές διαλεκτικοῦ ὕλικου ἀπό διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Τό μειονέκτημα αὐτό γίνεται πῶσοδαρό ἂν λάθουμε ὑπόψη ότι δέν γίνεται προσπάθεια καταγραφῆς του ὕλικου σέ φωνητικό ἀλφάβητο, οὔτε κἂν στό Ἱστορικό Λεξικό τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τά μορφολογικά προβλήματα τῆς κρητικῆς διαλέκτου ἐξετάζονται σέ ἓνα ἐντελῶς ἐπιφανειακό ἐπίπεδο ἄπλης περιγραφῆς χωρίς προσπάθεια ἔνταξῆς τους στό γενικότερο σύστημα τῆς γλώσσας, χωρίς καμιά συσχέτιση μέ σημασιολογικές κατηγορίες, μορφοφωολογικές ἀλλαγές, κ. ἄ. Σ' ἓνα διδλίο γραμματικῆς τό παρατιθέμενο ὕλικό εἶναι ἀναπόφευκτα περιορισμένο, στήν παροῦσα ὁμως περίπτωση δέν εἶναι ἀντιπροσωπευτικό. Τουλάχιστο δέν εἶναι σαφῆ τά κριτήρια ἐπιλογῆς. Θά ἀναφερθῶ ἐνδεικτικά στόν τρόπο πραγμάτευσης τῶν μεγεθυντικῶν (τόμ. Α΄, σσ. 396-398) σέ σύγκριση μέ τά πορίσματα στά όποία καταλήγει ό Κ. Μηνᾶς (1978) στή σπουδαία μονογραφία του γιά τή μεγέθυνση. Κατ' ἀρχήν δέν ἀναφέρονται πουθενά, ἔστω καί ἀδρομερῶς, τά εἶδη μεγέθυνσης. Ο συγγρ. ἐξετάζει ἀποκλειστικά τή συνθετική ἐπιθηματική μεγέθυνση, ἐνῶ ἡ τελευταία περίπτωση (σ. 398, ἀριθμ. 24, ἡ χρήση τῆς λ. *κοτζάμου*) εἶναι ἀναλυτική περιφραστική καί ἀνήκει σέ ἐντελῶς διαφορετική κατηγορία. Ἐπειδή ἀπουσιάζει τό σημασιολογικό κριτήριο ἀπό τήν ταξινόμηση του Γ. Παγκάλου δέν γίνεται ἡ ἀπαραίτητη διάκριση ἀνάμεσα σέ κτητικά μεγεθυντικά (*κεφαλᾶς*), ποιητικά μεγεθυντικά (*καθηγητᾶρα*) καί ἐπιτατικά οὐσιαστικά (*κλεφταράς*). Οἱ περιπτώσεις αὐτές τοποθετοῦνται σημασιολογικά στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τά καθ' αὐτό μεγεθυντικά πού δηλώνουν ποσοτική / ὕλική μεγέθυνση του πρωτοτύπου. Αὐτό ὁμως πού ἐνοχλεῖ περισσότερο εἶναι ἡ σύγχυση στή μορφολογική ἀνάλυση τῶν μεγεθυντικῶν – ἡ όποία ἐπιτείνεται ἀπό τίς ἀκαρπες ἐτυμολογικές συσχετίσεις – μέ ἀποτέλεσμα νά γίνεται αὐθαίρετη διάκριση τῶν γραμματικῶν μορφημάτων. Ἐτσι εμφανίζονται μεγεθυντικά μορφήματα τά όποία εἶναι ἀνύπαρκτα. Η παρατιθέμενη μεγεθ. κατάλ. —*τα*: *στρώμα* > *στρωμάτα* (αὐτ., σ. 397, περίπτ. 16) μέ καταβιδασμό του τόνου εἶναι ἐσφαλμένη. Πρόκειται γιά τά γνωστά θηλυκά παροξύτονα μέ μεγεθ. κατάλ. —*α* τά όποία σχηματίστηκαν ἀπό παροξύτονα οὐδέτερα ὑποκοριστικά σέ —*ι*: *στρωμάτι(ον)* > *στρωμάτα*. Ἐμφανίζεται μεγεθ. κατάλ. —*ούλα*, —*ούλλος* (τό ὀρθό εἶναι —*ουλλος*), —*ούλλι* (αὐτ., σ. 397, περίπτ. 18) σέ μιᾶ σειρά ἡ όποία μόνο σύγχυση μπορεῖ νά ἐπιφέρει. Εἶναι γνωστό ότι ἀπό οὐδέτ. ὑποκορ. σέ —*ούλ(λ)ι* μέ τήν προσθήκη τῆς μεγεθ. κατάλ. —*ος* προέκυψαν μεγεθ. μέ ἀναβιδασμό του τόνου: *πεξούλι* > *πέξουλος*. Ἀπό ὑποκορ. σέ —*ούλ(λ)ι* δημιουργήθηκαν κατόπιν

τά μεγεθ. σέ -ούλ(λ)α: Ἄθγουλί = τό μικρό ἄθγό, ἄθγούλα = τό μεγάλο ἄθγό. Σωστά ἀναφέρεται μεγεθ. κατάλ. -άτσα: τράγος > τραγάτσα (δ. π., σ. 396, περίπτ. β), ὅπως χτήμα > χτημάτσα, ἡ παρατιθέμενη ὁμως ἔτυμολογία (: τραγάκι > τραγάτσι > τραγάτσα) ὀδηγεῖ ἐσφαλμένα σέ μεγεθ. κατάλ. -α. Στήν παραγωγή οὐσιαστικῶν ἀπό οὐσιαστικά ἐμφανίζεται κατάλ. -στακας (σ. 393), στήν οὐσία ὁμως πρόκειται γιά τή μεγεθ. κατάλ. -ακας (μεθυστ-ής > μεθύστ-ακας) καί ὄχι γιά σύμφυση τῶν κατάλ. -σής καί -ακας. Μιά ἀπό τίς πιό παραγωγικές μεγεθυντικές καταλήξεις τῆς κρητικῆς διαλέκτου, ἡ κατάλ. σέ -ίδι ἀναφέρεται στήν κατηγορία «περιεκτικά», ξεκινώντας ἀπό ἐσφαλμένη ἐρμηνεία τοῦ Γ. Χατζιδάκη, στήν ὁποία καί παραπέμπει. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ κατάλ. -ίδι ἀπό ὑποκοριστική ἔγινε περιεκτική καί κατόπιν μεγεθυντική. Τά ἄφθονα παραδείγματα πού ἀναφέρει ὁ Πάγκαλος (σ. 400) ἔχουν ὅλα ἀνεξαιρέτως μεγεθυντική σημασία, χωρίς κἄν νά ὑπάρχει παραπομπή στό κεφάλαιο γιά τά μεγεθυντικά. Μερικές ἐνδιαφέρουσες μεγεθ. καταλήξεις τῆς κρητικῆς διαλέκτου δέν ἔχουν καταγραφῆ, ὅπως ἡ κατάλ. -άνα: τουλούπα > τουλουπάνα. Μοναδικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ἡ κατάλ. -ουλ(λ)ας. Πβ. τό μεταρηματικό κάθηται > καθήτουλλας. Δέν γίνεται ἐπίσης καμιά ἀναφορά στήν ἄκρως ἐνδιαφέρουσα γραμματικοποίηση τῆς λ. μάνα, ἡ ὁποία ἔχει μεγάλη ἐπίδοση στήν Κρήτη ὡς παραγωγικό μόρφημα: ἄθγομάνα, θαρβατομάνα, κοτσανομάνα, κρομμυδομάνα, ὄρμιγγομάνα, κ.ἄ. Ἡ σημασία, τέλος, τοῦ ἀναδιδακμοῦ τοῦ τόνου γιά τή δήλωση μεγεθυντικοῦ ἀποτελεῖ σημαντική ἰδιορρυθμία τῆς κρητικῆς διαλέκτου: μέγας, μεγεθ. μέγας. Σύγκρ. κοιλούκος - κοίλουκος, ἀχειλάρος - ἀχείλαρος. Ἡ πραγματέυση τῶν ὑποκοριστικῶν (τόμ. Α', σσ. 393-396) ἐμφανίζει τίς ἴδιες περιόδους ἀδυναμίας πού παρουσιάζει ὁ τρόπος προσέγγισης τῶν μεγεθυντικῶν.

Τό μεθοδολογικό ἀναγκαῖο αἴτημα γιά τμηματική ἔρευνα τῆς κρητικῆς διαλέκτου μέ ἀπώτερο στόχο τή συγγραφή μιᾶς ὀλοκληρωμένης συνθετικῆς μελέτης μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους μέ τό πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ συμβατικῶν γεωγραφικῶν ὁρίων τῶν ἐπιμέρους διαλεκτικῶν περιοχῶν. Ἡ θεωρία τῶν ἰσογλώσσων, τήν ὁποία ἐφάρμοσε στήν Ἑλλάδα πρῶτος ὁ Ν. Κοντοσόπουλος στή διδακτορική του διατριβή (1969) ἔδειξε ὅτι οἱ ὄροι «ἀνατολικό» καί «δυτικό» κρητικό ἰδίωμα εἶναι παραπλανητικοί, ἀφοῦ ἡ μετάβαση ἀπό τή μιᾶ γλωσσική μορφή στήν ἄλλη συντελεῖται σταδιακά καί παρουσιάζει σχετική ρευστότητα. Σημαντική εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ νομός Ρεθύμνου ἀποτελεῖ τό πεδίο πάλης τῶν δύο ἰδιωμάτων, τόν χώρο ὅπου ἐμφανίζονται οἱ ἰσόγλωσσοι τῶν περισσοτέρων φαινομένων τῆς διαλέκτου καί ὅτι ὁ νομός Χανίων ἀπαρτίζει ὑποδιαίρεση τοῦ γλωσσογεωγραφικοῦ ὄρου «δυτική Κρήτη». Τό ἀνατολικό κρητικό ἰδίωμα, ἀντίθετα, παρουσιάζει μεγαλύτερη ὁμοιογένεια. Πρέπει ἀκόμη νά τονιστεῖ ὅτι ἡ ἀνάλυση τῶν διαφόρων μορφῶν μιᾶς γλώσσας ἢ μιᾶς διαλέκτου ὅταν γίνει κατά ἐνιαῖο τρόπο μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ μιᾶ ἀνύπαρκτη στήν πραγματικότητα γλώσσα. Ὁ γεωγραφικός ἄτλαντας τῆς Κρήτης τοῦ Ν. Κοντοσόπουλου πού μόλις κυκλοφόρησε πιστεύω ὅτι θά βοηθήσει στή λύση μερικῶν βασικῆς σημασίας προβλημάτων, ἱστορικοῦ, γενικοῦ καί συγκριτικοῦ χαρακτήρα. Βασική ἀδυναμία τῆς διαλεκτολογίας (dialectology, dialect geography) ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψη μιᾶς θεωρίας ἢ ἔστω μιᾶς «εὐριστικῆς» (heuristic) διαδικασίας γιά τήν ἱεράρχηση τῶν διαφόρων ἰσογλώσσων ἀνάλογα μέ τό βαθμό σπουδαιότητάς τους. Ἡ προσπάθεια ταξινόμησης τῶν ἰσογλώσσων ἀνάλογα μέ τά ἐπίπεδα γλωσσολογικῆς περιγραφῆς (οἱ ὄροι ἰσόφωνο isophone, ἰσόμορφο isomorpha, ἰσόλεξο isolex καί ἰσόσημο isosem δηλώνουν ἀντίστοιχα τή γραμμή πού καθορίζει τά ὄρια ἑνός φωνολογικοῦ, μορ-

φολογικοῦ, λεξιλογικοῦ καί σημασιολογικοῦ γνωρίσματος) δέν λύνει τό πρόβλημα τῆς ἀξιολόγησης, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν μέχρι στιγμῆς ἀντικειμενικά κριτήρια γιά νά ὑποστηρίξουμε ἄν ἓνα ἰσόφωνο λ.χ. εἶναι ἱεραρχικά κατώτερο ἀπό ἓνα ἰσόμορφο (Γιά τά σχετικά προβλήματα βλ. τίς εὔστοχες παρατηρήσεις τῶν J. K. Chambers - P. Trudgill [1980], σσ. 103-124).

Ἐνα ἀπό τά πιό ἐπείγοντα ἐρευνητικά θέματα τῆς κρητικῆς διαλέκτου εἶναι ἡ συστηματική παρουσίαση τῆς μορφολογικῆς τῆς δομῆς. Ἐπειδή ἡ διάλεκτος τῆς Κρήτης εἶναι πλούσια σέ συνθετική καί παραγωγική ἰκανότητα θά παρουσίαζε ἰδιαίτερο ἐπιστημονικό ἐνδιαφέρον ἡ συγχρονική καί διαχρονική μελέτη τοῦ σχηματισμοῦ κυρίως τῶν συνθέτων. Ἐπιβάλλεται νά μελετηθοῦν μέ σύγχρονες μεθόδους τά λεξικά καί γραμματικά μορφήματα ἀπό μορφοσυντακτική καί σημασιολογική ἀποψη. Γιά μιὰ πληρέστερη πραγμάτευση τοῦ θέματος εἶναι ἀπαραίτητο ἓνα Ἐντίστροφο λεξικό τῆς κρητικῆς διαλέκτου.

Τό ἀδιέξοδο στό ὁποῖο ὀδηγεῖται ἡ ἔρευνα ὅταν δέν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ σημασιολογικές μεταπτώσεις διαφορετικῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς μορφημάτων τά ὁποῖα μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καταλήγουν σέ φωνολογική σύμπτωση ἢ ὅταν παραγνωριστοῦν ἡ διαχρονική διάσταση φαίνεται καθαρά στή μελέτη τοῦ ἀείμνηστου Ἐ. Πλατάκης (1979). Τά προθεματικά *ἔσω-* *ἰσο-* καί *συν-* (ὄχι ὁμως καί τό *εἰσ-*, ὅπως πιστεύει ὁ Πλατάκης, ὁ.π. σ. 50) συνέπεσαν φωνολογικά μέ ἀποτέλεσμα τήν παρετυμολογική σύνδεση καί τή διαφωνία τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρός τήν ἀρχική προέλευση τῶν τύπων. Ἡ σύνδεση πολλῶν λέξεων πού δηλώνουν «ὀλοκλήρωση» μιᾶς πράξης μέ τό *σῶς* ὁ *ὀλόκληρος καί τέλειος, ὁ σωζόμενος καί σῶος ὑπάρχων* τοῦ Ἡσύχιου δέν φαίνεται πειστική. Τό προθεματικό *συν-*, τό ὁποῖο εἶναι ἓνα ἀπό τά πιό παραγωγικά μορφήματα τῆς κρητικῆς διαλέκτου, ἔχει, ἀνάμεσα στά ἄλλα, τήν ἔννοια τῆς συμπλήρωσης, ὀλοκλήρωσης καί ἐπίτασης. Γιά τήν ἐπιτακτική σημασία βλ. λ.χ. τό ἐπίθ. *σζώντανος* = ὀλοζώντανος, τό *σχαλω* ἐπομένως ἐρμηνεύεται κάλλιστα ἀπό τό *σγ-χλω* = *χλω* ἐντελῶς, καί ὄχι ἀπό τό *σῶς*. Πβ. τό *σθετω* στόν Ἐρωτόκριτο, τό ὁποῖο σωστά ὁ Στυλιανός Ἀλεξίου τό συνδέει μέ τό ἀρχ. *συνθέτω*. Στά περισσότερα σύνθετα ἀποκαθίσταται μέ μεγαλύτερη συνέπεια τό *συν-* καί κατά δεύτερο λόγο παρετυμολογικά τό *ἰσο-*. Βλ. στόν Ἐρωτόκριτο Α 37 *σοπορπατῶ*: «συμπεριπατῶ, ἰσοπεριπατῶ, συμβαδίζω».

Ἐλάχιστες εἶναι οἱ καθαρά συγχρονικές γλωσσικές μελέτες πού ἀναφέρονται στήν κρητική διάλεκτο. Τήν τελευταία εἰκοσαετία ἡ ἰσοπεδωτική ἐπίδραση τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς ἐξάλειψε πολλά φωνολογικά, μορφολογικά καί λεξιλογικά γνωρίσματα τῆς γλώσσας τῶν κρητικῶν. Τήν ὑποχώρηση τῶν γνωρισμάτων τῆς κρητικῆς διαλέκτου ἐπεσήμανε ἤδη ἀπό τό 1918 ὁ Ἰ. Κονδυλάκης σέ χειρόγραφο συλλογή του πού βρίσκεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἀριθμ. χφ. 324, σσ. 73 καί 75-80). Ἐκτοτε πολλοί ἐρευνητές ἐπιβεβαίωσαν τή ραγδαία ὑποχώρηση τῆς διαλέκτου. Γιά τό λόγο αὐτό πιστεύω ὅτι πρέπει νά δοθεῖ ἄμεση προτεραιότητα σέ συγχρονικά προσανατολισμένες ἔρευνες. Τό πρῶτο δῆμα εἶναι ἡ κατάρτιση ἑνός corpus ἀπό μαγνητοφωνήσεις ἀφηγήσεων καί αὐθόρμητων συζητήσεων, ὅπως π.χ. ἔχει γίνει μέ βάση τό κοινωνιογλωσσολογικό μοντέλο τῆς γλωσσικῆς ποικιλίας. Ἡ τεχνική τῶν παλαιότερων διαλεκτολόγων νά συγκεντρῶνουν καί νά μελετοῦν γλωσσικό ὑλικό ἀπό ἀγροτικές μόνο περιοχές, ἐπειδή πίστευαν ὅτι σ' αὐτές διατηροῦνται ἀρχαιότεροι τύποι λόγω τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτήρα τῶν κατοίκων τους, ἀρχίζει νά ἐγκαταλείπεται. Ἡ ἀναζήτηση

γεροντοτέρων κατοίκων σέ ὄρεινά καί ἀπομακρυσμένα χωριά γιά νά προσφέρουν ἀποσπασματικό ὑλικό πού ἀνασύρουν μετά δυσκολίας ἀπό τή μνήμη τους, χωρίς μάλιστα νά εἶμαστε βέβαιοι γιά τήν εἰλικρίνεια τῶν ἀπαντήσεών τους στίς προκατασκευασμένες καί τυποποιημένες ἐρωτήσεις πού συνήθως ὑποβάλλονται, δέν ἐξυπηρετεῖ πιά καμιά σκοπιμότητα. Ἐπίσης ἀπό τή στατική μορφοῦμε νά προχωρήσουμε στή δυναμική θεώρηση τῆς διαλέκτου ἐπιλέγοντας τούς πληροφορητές μέ τά ἀντικειμενικότερα κριτήρια τῆς στατιστικῆς ἀνάλυσης. Μόνο ἔτσι θά διαπιστώσουμε πῶς μιλιέται σήμερα ἡ διάλεκτος – ἡ καλύτερα τί ἔχει ἀπομείνει – καί ὄχι πῶς θά θέλαμε νά μιλιέται. Ἀναμένονται λ.χ. ἀξιόλογα συμπεράσματα ἀπό μιά ἐμπειρική ἐρευνα τῶν ἐπιδράσεων πού ἀσκει ἡ χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων στό σχολικό περιβάλλον καί τή γλωσσική συμπεριφορά δασκάλων καί μαθητῶν (βλ. μιά ἀνάλογη ἐργασία τοῦ V. Reitmajer [1979]).

Τό λεξιλόγιο τῆς κρητικῆς διαλέκτου δέν ἔχει οὔτε αὐτό μελετηθεῖ ἰκανοποιητικά. Ὑπάρχει βέβαια συγκεντρωμένο ἄφθονο ὑλικό στά δύο λεξικά πού ἔχουμε στή διάθεσή μας, τό *Λεξικό τοῦ Γ. Παγκάλου* καί τοῦ Μ. Ι. Πιτυκάκη (1983), χωρίς νά σημαίνει καί ἀνάλογη ποιότητα. Ἡ διάρθρωση τῶν λημμάτων εἶναι προβληματική μέ περιττό φόρτο πληροφοριῶν καί ἄστοχων ἐτυμολογιῶν. Ἐνδεικτικό εἶναι λ.χ. τό γεγονός ὅτι ὁ Μ. Πιτυκάκης, ἐνῶ γνωρίζει τήν ὀρθή ἐτυμολογία τῆς λ. *μητάτο* < λατιν. *metatum*, ἀνακαλύπτει δική του ἐτυμολογία ἀπό τό ρ. *σμίγω* > *σμιχτάτο* > *μιτάτο* μέ ἀναφορά στή «μισγόνου γή» (Λεξ. Γαζή). Εἶναι πρὸς τιμὴ τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου ὅτι ἔδειξε μέ ἀπόλυτη πειστικότητα τό σωστό δρόμο γιά τήν ἐτυμολογία δεκάδων νεοελληνικῶν καί κρητικῶν λέξεων ἀποφεύγοντας τό λαϊκισμό καί τήν ἄμεση σύνδεση πρὸς τά ἀρχαία ἑλληνικά καί τίς ἀρχαίες διαλέκτους (βλ. τὰ περίφημα «Γλωσσικά Μελετήματα» [1981] καί τίς βιβλιοκρισίες τῶν Χρ. Χαράλαμπακη, *Γλωσσολογία* 1, 1982, 199-200 καί Γ. Τσουκνίδα, *Παρνασσός* 26, 1984, 25-30). Καί τό ἐτυμολογικό λεξικό τῆς κρητικῆς διαλέκτου περιμένει ἀκόμη τόν ἐγκυρο συντάκτη του.

Ὅπως φάνηκε καθαρά ἀπό τή σύντομη αὐτή παρουσίαση, τά προβλήματα πού ἔχει νά ἀντιμετωπίσει ὁ ἐπίδοξος συντάκτης μιᾶς γραμματικῆς τῆς κρητικῆς διαλέκτου – ἀνεξάρτητα ἀπό τό εἶδος τῆς γραμματικῆς πού θά ἐπιλέξει – εἶναι ἀκόμη πολλά, τόσο στό διαχρονικό, ὅσο καί στό συγχρονικό ἐπίπεδο. Ὁ συγγραφέας τῆς σύντομης αὐτῆς μελέτης προτίθεται νά προχωρήσει σέ συστηματική μελέτη γραμματικῶν φαινομένων πού θίγονται ἄδρομερῶς ἐδῶ μέ ἀπώτερο στόχο τή σύνταξη μιᾶς γραμματικῆς τῆς κρητικῆς διαλέκτου μέ ἔμφαση στή διαχρονία καί μέ ἰδιαίτερο βάρος στά ἔργα τῆς Κρητικῆς Σχολῆς. Ἐχει ἐπίσης συγκεντρώσει μαγνητοφωνημένο ὑλικό καί ἀσχολεῖται μέ τήν ὀργάνωση τοῦ σχετικοῦ Ἀρχείου. Ὁμάδα φοιτητῶν ἔχει ἀναλάβει τήν ἐνοποίηση τοῦ ληματολογίου τοῦ *Λεξικοῦ τοῦ Γ. Παγκάλου*. Σέ ἕνα δεύτερο στάδιο θά ἐνσωματωθῶν καί τά λήμματα τοῦ *Λεξικοῦ τοῦ Μ. Πιτυκάκη* σ' ἕνα Πίνακα λέξεων τῆς κρητικῆς διαλέκτου ἀπό τόν ὁποῖο, ὕστερα ἀπό προσθήκη καί ἄλλων λημμάτων ἀπό διάφορα γλωσσάρια καί χειρόγραφα συλλογές, θά προέλθει τό ἀπαραίτητο γιά μορφολογικές ἀναλύσεις Ἀντίστροφο λεξικό.

Πρέπει νά τονιστεῖ ἰδιαίτερα ὅτι ἕνα οὐσιαστικό μέρος τῶν ἀπαραίτητων ἔργων ὑποδομῆς γιά μιά Ἱστορική γραμματική τῆς κρητικῆς διαλέκτου ἔχει ἐπιτελεῖσει μέ σοβαρότητα, ὑπευθυνότητα καί σοφία ὁ τιμῶμενος καθηγητής, σεβαστός διδάσκαλος, συνάδελφος καί φίλος κ. Στυλιανός Ἀλεξίου. Τά πορίσματα στά ὅποια ἔχει καταλήξει καί οἱ λύσεις πού προτείνει ὕστερα ἀπό ἀριστη γνῶση τῶν πηγῶν καί

ώριμη περισυλλογή δέν μπορούν παρά νά είναι στή συντριπτική τους πλειονότητα αποδεκτές, όπως φαίνεται καί από τό 'Επίμετρο πού ακολουθεῖ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Μέ τή νέα κριτική έκδοση τοῦ 'Ερωτόκριτου ἀπό τόν Στυλιανό 'Αλεξίου (1980) δέν ἔχουμε μόνο τό ὀριστικό καί αὐθεντικό κείμενο τοῦ Κορνάρου, προϋπόθεση γιά μιὰ σωστή ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του, καί ἰδιαίτερα τῆς γλώσσας του, ἀλλά καί μιὰ ἀνεκτίμητη συμβολή στή μελέτη τῆς μεσαιωνικῆς μας γλώσσας καί τῆς κρητικῆς διαλέκτου εἰδικότερα. Μιά πρόχειρη σύγκριση τῆς νέας ἔκδοσης μέ τό Λεξικό τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας τοῦ 'Ε. Κριαρά δείχνει πόσες ἀναθεωρήσεις εἶναι τώρα ἀναγκαῖες σέ πολλά λήμματα τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ. 'Ακολουθεῖ μικρή μόνο ἐπιλογή:

'*Ἐγνοιασμός* A 1134: 'Η σπουδαία αὐτή λέξη πρέπει νά προστεθεῖ τώρα στό λεξ. τοῦ Κρ(ιαρά). Δικαιολογημένα ὁ 'Αλ(εξίου) προτίμησε τόν ἀξιόλογο αὐτό τύπο πού δίνει τό Χ. 'Ο τύπος *ἄξοπίσω* πού ἀναγράφει ὁ Κρ. (6, 142) μόνο ἀπό τόν 'Ερωτόκρ. (B 185) καί ὁ ὅποιος λέγεται σήμερα στήν Κρήτη ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ Ξανθ(ουδίδου). 'Ο 'Αλ. ἀκολουθεῖ πολύ σωστά τήν πρώτη βενετική ἔκδοση καί τό ἑπτανησιακό χειρόγραφο καί γράφει *ξοπίσω*. *Ζήση*: 'Ο Κρ. (7, 22) δίνει μόνο τή σημασία «ζωή». 'Ο 'Αλ. παρέχει σωστά τό ἐρμήνευμα «ἐπιδίωση» στό A 2202. *Ζιγανεύγω*: 'Ο Κρ. (7, 26) παράγει τό ρ. «ἀπό το αραβ. ἢ τουρκοπερσ. zıyan», ἐνῶ πρόκειται γιά τό βεν. *cinganar* καί *zinganar*, ὅπως σημειώνει ὁ 'Αλ. μέ εὐστοχες ἀναφορές στόν Boerio καί σέ μελέτη τοῦ Cortelazzo. *Κάηλα*: 'Ο Κρ. (7, 194) παραπέμπει γιά τή λ. αὐτή στό A 741 τῆς ἔκδ. Ξανθ. 'Ο 'Αλ. = A 701 γράφει σωστά: *πού καίγει ὄντεν ἀρχίση*. 'Η παραπομπή ἐπομένως πρέπει νά διαγραφεῖ. *Καταδίκαση*: Στό λήμμα *καταδίκασις*, -ση (7, 399) ἐπιβάλλεται νά προστεθεῖ ἡ δυσκολότερη γραφή τῆς A *καταδίκασες* πού σωστά εἰσήγαγε στό κείμενο ὁ νέος ἐκδότης. *Σγουράφος*: 'Ο Κρ. (7, 38) γράφει, ὅπως ὁ Ξανθ. *ζγουράφος* παραπέμποντας στό B 1351 καί Γ 1425. 'Ο Ξανθ. ὁμως ἀλλοίωσε χωρίς λόγο τή γνήσια μορφή ἢ ὁποία ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἀπό τόν 'Αλεξίου.

'Ὡς πρὸς τό κείμενο τῆς νέας ἔκδοσης θά ἤθελα νά παρατηρήσω ὅτι στό στίχο Δ 1184: *φεύγει ἀπό κεῖ, γιατί θωρεῖ πὼς ἔχει ν' ἀποθάνη* θά ἔπρεπε ἴσως νά εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ ἡ γραφή τοῦ Χ: *πὼς στέκει*, ἀποψη πού ἐνισχύεται ἀπό τό χωρίο Δ 1359: *γιατί ἔχει δύο λαδωματιές καί στέκει ν' ἀποθάνη*.

'Η ἐπιλογή τῶν λημμάτων τοῦ Γλωσσαρίου ἔγινε ἀπό τόν νέο ἐκδότη μέ μεγάλη προσοχή καί σύνεση. Οἱ ἐρμηνεῖες εἶναι πάντα εὐστοχες καί διατυπωμένες μέ ἐκπληκτική συντομία καί σαφήνεια. 'Η ἐπιλογή τῶν παραδειγμάτων δέν νομίζω ὅτι μπορούσε νά εἶναι καλύτερη, ἐνῶ οἱ διάφοροι γραμματικοὶ τύποι δηλώνονται χωρίς πλατειασμούς. 'Ἰσως ἔπρεπε νά προστεθοῦν μερικά χαρακτηριστικά λήμματα, παρά τόν κίνδυνο ὑπερφόρτωσης, ὅπως λ.χ. *καληνωρίζω* = χαιρετῶ E 1525 καί *καληνώρισμα* Γ 1712. Τό ἐρμήνευμα τοῦ Ξανθ. «μακαρισμός» εἶναι ἄστοχο. Οἱ δύο αὐτές λέξεις λέγονται ἀκόμη καί σήμερα στήν Κρήτη. 'Η λ. *καληνώρισμα* βρίσκεται στό Λεξικό τοῦ Βλάχου καί τοῦ Σομαδέρα, ἀπό γραμματειακά ὁμως κείμενα εἶναι γνωστή μόνο ἀπό τό παραπάνω χωρίο τοῦ 'Ερωτόκριτου (Κρ. 7, 266). Τά «ἄπαξ λεγόμενα», ὅπως π.χ. *διχτάτος*, *δυσκόλεμα*, *ἐρωτοδιωματαράης*, *ζαλισμάρα*, *ζεστοκοπῶ*, *κακοσαρκίδα*, *κακούςβαστος*, κ.ἄ. θά μπορούσαν νά εἶχαν δηλωθεῖ μέ κάποιο δια-

κριτικό σημάδι. Μερικές ακόμη παρατηρήσεις σέ λήμματα του Γλωσσαρίου: *Ζηλεία*: Ἡ ὑπόθεση του ἐκδότη «πιθ. μτγ. *ζηλεία» ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ τύπος *ζηλεία* σώζεται μέχρι σήμερα στήν ἀρχαιοπινὴ διάλεκτο του Πόντου. *Ζυγώνω*: Ἡ ἐτυμολογία του Στ. Καψωμένου (*Κρητικά Χρονικά* 7, 1953, 446) ἀπό τό *διώκω* δέν εἶναι ὀρθή καί καλό θά ἦταν νά ἔλειπε ἡ παραπομπή (βλ. γιά τό θέμα αὐτό Χρ. Χαράλαμπάκη, *Ρήματα κινήσεως μὴ δηλωτικά κινήσεως στό βορειοελλαδικό χώρο καί ἡ σημασιολογική τους διαφοροποίηση ἀπό τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ χρῆση*, Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 369, σημ. 20). *Ζυπώνι*: Ἀντί «εἶδος ἐσώρουχου» γρ. «εἶδος γιλέκου». Δέν προέρχεται ἀπό τό ἰταλ. *giubbone*, ὅπως γράφει καί ὁ Ξανθ. Εἶναι τό βενετ. *zipon*. βλ. Κρ. 7, 27. Ἡ ὀρθὴ ἐπομένως γραφὴ εἶναι *ζιπώνι*. Ἰντα: Γιά τὴν ἐτυμολογία τῆς λ. βλ. Υ. Tarabout, *L'interrogatif éιντα ου ίντα - quoi? du grec moderne dialectal*, *BSL* 73 (1978), τευχ. 1, σσ. 301-310: *γιαείντα > είντα* κατὰ τό *γιατί - τί*. *Λωλός*: πολὺ σωστή ἡ παρατήρηση του Ἰ. Αλ.: «Γρ. λολός, γιατί ἡ σύνδεση μὲ τό ὀλωλός εἶναι ἀπίθανη. Σημειώνω ὅτι καί ὁ Α.Χ.Χ. (= Ἀντώνιος Χ. Χατζῆς) σέ δελτίο πού ἀπόκειται στό Ἱστορικὸν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ σημειώνει: «Οὐχί ἐκ τοῦ ἀρχ. ὀλωλός, ὅπερ σημασιολογικῶς διάφορον». βλ. G. Rohlfs, *Λεξ.*, βλ. λ. *λωλός*: near. *lollo*, tosc. *lollo*, ven. *lolo* 'sciocco', 'stupido'. *Στράτα - στραταρίζω*: Τό ἐρμῆνευμα: «περπατῶ μὲ μικρά βήματα (γιά τὰ παιδιὰ πού πρωτοπερπατοῦν)» εἶναι βέβαια σωστό, συννυπάρχει ὁμως σχεδόν πάντοτε ἡ ἔννοια «χαριτωμένα». Τό ρῆμα λέγεται γιά κοπέλες ἢ πέρδικες πού περπατοῦν μὲ μικρά βήματα «εἴτε ἀπό συνήθεια εἴτε γιά νά προσδώσουν χάρη στό δάδισμά τους». Τό ρ. εἶναι γνωστό μόνο ἀπό τὴν Κρήτη, ὅπως καί ἡ *στραταρίδα* = «εἶδος μικροῦ πουλιοῦ πού μοιάζει μὲ τὴ σουσουράδα καί πού ἀρέσκεται νά περπατάει στὴ μέση τοῦ δρόμου μὲ μικρά, χαριτωμένα ἄλματα» (Λεξ. Πιτυκάκη [1983], βλ. λ.). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι στὸν Ἑρωτόκριτο ἐμφανίζονται στό ἴδιο γλωσσικὸ περιβάλλον οἱ λέξεις *στραταρίζω* καί *πουλί*. *Χτικιό*: Δέν ἐτυμολογεῖται ἀπό τό *ἐκτικός*, ὅπως διαπιστώνει σωστά ὁ Ἀλεξίου, ἀλλὰ ἀπό τό *τηχτικό*. Σύγκρ. *τηχτικός* = φθισικός (Πελοπόννησος), *τηχτικιάζω* (Ζάκυνθος), *τηχτικιάρικος* (Πελοπόννησος), κ.ἄ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀλεξίου Στυλ. 1980, ²1986: Βιτσέντσου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος. Κριτική ἔκδοση, Ἀθήνα: Ἐρμῆς.
- Ἀλεξίου Στυλ. 1981: *Γλωσσικά μελετήματα*. Ἀθήνα.
- Ἀλεξίου Στυλ. 1985: *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης καὶ τό ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη*. Κριτική ἔκδοση, Ἀθήνα: Ἐρμῆς.
- Ἀλεξίου Στυλ. 1986: Το πρόβλημα τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, Ἀφιέρωμα σὸν Νίκο Σβορώνο, τόμ. Β', Ρέθυμνο, 292-306.
- Ἀναγνωστόπουλος Γ. 1926: *Zakonische Grammatik*, Βερολίνο - Ἀθήνα.
- Βαγιακάκος Δ. 1972: *Le grec moderne, les dialectes Néo-helléniques et le dictionnaire historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes (Avec une bibliographie de 2630 titres)*, *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 12, 81-256.
- Chambers J. K. - Trudgill P. 1980: *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Καραναστάσης Ἀ. 1963: Ἡ φωνητικὴ τῶν ιδιωμάτων τῆς νήσου Κῶ, *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 10, 1-96.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1969: *Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1979: Βιβλιογραφία τῆς κρητικῆς διαλέκτου, *Μαντατοφόρος* τεύχ. 14, 35-52.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1981: *Διάλεκτοι καὶ ιδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1988: *Γλωσσικός Ἀτλας τῆς Κρήτης*. Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις Κρήτης.
- Κουτίτα - Καϊμάκη Μ. 1984: *Ὁ ὑποκορισμὸς στὴν Ποντιακὴ διάλεκτο*. Θεσσαλονίκη.
- Μαλικούτη - Drachman Ἀγγ. - Drachman G. 1977: Τύποι φωνολογικῶν νόμων καὶ δόξαι ιδιώματα, *Πρακτικά Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη, 35-70.
- Μαλικούτη - Drachman Ἀγγ. - Drachman G. 1983: Μὴ φωνολογικοὶ περιορισμοὶ σὲ φωνολογικοὺς νόμους βορείων ιδιωμάτων, *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη, 183-196.
- Μηνᾶς Κ. 1970: *Τὰ ιδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα.
- Μηνᾶς Κ. 1978: *Ἡ μορφολογία τῆς μεγεθύνσεως στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα*, Ἰωάννινα.
- Newton B. 1972α: *Cypriot Greek. Its phonology and inflexion*, Χάγη-Παρίσι: Mouton.
- Newton B. 1972β: *The generative interpretation of dialect. A study of Modern Greek phonology*, Cambridge.
- Ὠικονομίδης Δ. Ἰ. 1908: *Lautlehre des Pontischen*, Λιψία.
- Ὠικονομίδης Δ. Ἰ. 1958: *Γραμματικὴ τῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα.
- Πάγκαλος Γ. Ἰ. 1955-1975: *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, τόμοι Α'-ΣΤ'.
- Παπαδόπουλος Ἰ. Ἀνθ. 1927: *Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα.

- Παπαδόπουλος Ἄνθ. 1955: *Ἱστορική γραμματική τῆς Ποντικῆς διαλέκτου*, Ἀθήνα.
- Pernot H. 1907-1946: *Étude de linguistique néo-hellénique*, Τόμ. Α': *Phonétique des parlers de Chio* (1907), Τόμ. Β': *Morphologie* καί τόμ. Γ': *Textes et Lexicologie* (1946), Παρίσι.
- Πιτυκάκης Μ. Ἰ. 1983: *Τό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης*, Τόμοι Α'-Β', Ἀθήνα.
- Πλατάκης Ἐ. 1979: Τά ἀπό σο- (ἢ σω-) ἀρχόμενα σύνθετα ρήματα καί ὀνόματα τοῦ κρητικῆς γλωσσικοῦ ἰδιώματος, *Κρητολογία* τεύχ. 9, 43-52.
- Reitmayer V. 1979: Auswirkungen des Phänomens «Dialekt» auf Schulklima und Sprachverhalten von Lehrern und Schülern, *Linguistik und Didaktik* 10, 321-331.
- Rohlf G. 1977: *Historische Grammatik der unteritalienischen Gräzität*. Βλ. τήν πληρέστερη ἀναθεωρημένη ἰταλική μετάφραση: *Grammatica storica dei dialetti italo-greci (Calabria, Salento)*. Μόναχο: C. H. Beck.
- Σακελλαριάδης Γ.Χ. 1974: Μετασημασιολογική περιγραφή ὠρισμένων φωνολογικῶν νόμων τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ρούμελης, *Παρνασσός* 16, 251-268.
- Τσοπάνης Ἄγ. 1940: *Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes*, Ἀθήνα.
- Τσοπάνης Ἄγ. 1949: *Τό ἰδίωμα τῆς Χάλκης*, Ρόδος.
- Χαραλαμπάκης Χρ. 1980: Παρασυνδέσεις κρητικῶν λέξεων μέ ἀντίστοιχες γλώσσες τοῦ Ἠσυχίου, Τόμος *Μνήμη Γ. Ι. Κουρμούλη*, Ἀθήνα, 118-132.
- Χαραλαμπάκης Χρ. 1981: Ἡ συμβολή τοῦ Γ. Χατζιδάκι στή μελέτη καί τήν ἔρευνα τῆς κρητικῆς διαλέκτου, *Προμηθεύς ὁ Πυρφόρος* τεύχ. 25, 217-280.
- Χαραλαμπάκης Χρ. 1985: Σκέψεις γύρω ἀπό τή γλώσσα καί τό ἕφος τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη μέ ἀφορμή τό νέο χειρόγραφο «Ὁράματα καί θάματα», *Πρακτικά τῆς 6ης ἐτήσιας συνάντησης τοῦ τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπ. Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 347-380.
- Χαραλαμπάκης Χρ. 1986: Μεθοδολογικά προβλήματα τῶν ἀρχαϊσῶν τῆς κρητικῆς διαλέκτου, *Πεπραγμένα τοῦ Ε' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Γ', Ἡράκλειο, 229-246.
- Χαραλαμπόπουλος Ἄγ. 1980: *Φωνολογική ἀνάλυση τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*, Θεσσαλονίκη.
- Χατζησαββίδης Σ. Α. 1985: *Φωνολογική ἀνάλυση τῆς ποντιακῆς διαλέκτου*, (*ἰδίωμα τῆς Ματσούκας*), Θεσσαλονίκη.